

Posudek disertační práce H. Chorvátové „*Chronológia ženského šperku vo včasnóm stredoveku a jeho historický význam*“, 223 stran textu, 37 tabulek, Praha 2015.

I. Raně středověký ženský šperk stojí dlouhodobě v popředí zájmu autorky této disertační práce, která na dané téma již publikovala několik studií (viz seznam literatury), jež významně zohlednila i v hodnoceném textu. V předmluvě, v níž charakterizuje strukturu svého díla, poukazuje na vybrané problémové okruhy s konstatací, že hlavním cílem je vypracování relativně chronologické sekvence honosného ženského šperku, vyplývající z rozboru relevantních jihomoravských raně středověkých pohřebišť; staví především na analýze vůdčích typů náušnic provedených ve zlatě a stříbře a dílem i gombíků, nalezených v ženských a dětských hrobech, zvláště pak na nekropoli ve Starém Městě – Na valách. Podívejme se, jak se jí to zdařilo.

V úvodu do problematiky se podrobně zabývá otázkami terminologickými, když hodnotí název a užívání klasických a zaběhnutých termínů, jakými jsou šperk byzantsko-orientálního charakteru, veligradský šperk, velkomoravský šperk, šperk staršího a mladšího velkomoravského horizontu apod; obsáhlejší pasáž věnuje i tzv. podunajskému šperku. Dospívá k závěru, že neadekvátnějším označením by mohl být název ženský honosný šperk; pokud tak učiní, stejně se však nevyhne jeho bližší, alespoň rámcové specifikaci z hlediska teritoriálního i časového (pozn. – pokud jde o luxusní šperk z výzkumů v Zalaváru, nevíme, přes Szökeho dílčí studie, mnoho o jeho množství, když byly vícekrát publikovány jen ojedinělé a vybrané celky či exempláře; jejich počet, charakter a tvarová rozmanitost se až na výjimky nemohou příliš rovnat moravským nálezům; např. z pohřebišť kolem Hadriánovy baziliky nemáme k dispozici ani jeden čistě zlatý šperk).

Přehledná pasáž je věnována vývoji názorů na datování ženského šperku od jeho počátků (J. Schránil, L. Niederle, J. Eisner etc.), s akcentem položeným zejména na práce V. Hrubého a především B. Dostála, jež měly zásadní vliv na jeho postavení a dataci. Podrobně také kriticky hodnotí poslední studie Ungermanovy, zvláště jeho vizi následnosti tzv. předkötlašského a na něj navazujícího staršího velkomoravského horizontu; více pozornosti mohla a měla věnovat poslední monografii L. Galušky (2013), podrobně reagující na její vlastní příspěvky. Několikrát zmiňuje i důležitý fenomén výskytu malty v hrobových zásepech, řadou autorů považovaný za klíčový při formulování relativně chronologických úvah.

Hlavní text je zaměřen na relativní chronologii pohřebišť ve Starém Městě. V této souvislosti H. Ch. upírá svoji pozornost na čtyři tematické okruhy, které, dle jejího mínění, pohled na jeho relativní chronologii deformují či zkreslují. 1) Datování některých hrobů na základě přítomnosti malty; sleduje problematiku jejího výskytu v nejnižše uložených pohřbech, poukazuje na nesrovnalosti v náplni a časovém pojetí jednotlivých fází u V. Hrubého a zcela pak vylučuje maltu jako podpůrný argument pro dataci jednotlivých hrobů. 2) Problém tzv. druhé hloubky; zde je třeba poukázat na fakt, že dosti pregnantně tuto záležitost, stejně jako otázku jakési navršené plošiny, ale i další úvahy související s terénními úpravami (situace pod valem), ozřejmil v již zmiňované práci L. Galuška a je s podivem, že s výjimkou kratičkého odstavce (viz výše), ji autorka více či méně ignoruje a nereaguje na ni; Galuška v ní podal svůj pohled na tyto dosti zásadní skutečnosti, jako reakci na její již dříve publikované názory, které jsou nyní ventilovány i v této studii. 3) Sedm archeologických situací důležitých pro stanovení relativní chronologie, které, dle jejího názoru, unikly pozornosti V. Hrubého; její úvahy jsou dílem jistě akceptovatelné, nicméně některé z těchto případů uvedl a okomentoval opět L. Galuška, aniž by bylo jeho hledisko zmíněno (hroby 15/49, 282/49, 24/48, 25/48, 26/48, 268/49 etc.). 4) Datace ostruh; s názorem H. Ch. lze vcelku souhlasit, ostruhy Hrubého typu I A, i s ohledem na jejich postavení na řadě jiných lokalit, nelze skutečně považovat za nejstarší (cf. např. Kouřil-Tymonová 2013); v této pasáži mohla být zohledněna i další relevantní literatura, zabývající se touto součástí výstroje jezdce.

II. Klíčovou část disertace představuje vlastní klasifikace šperku, přičemž speciální pozornost je věnována náušnicím, zejména pak hrozníčkovitým formám, při jejichž členění je kladen důraz na tvar hrozníčku; H. Ch. tak rozeznává náušnice s jedním hrozníčkem (4 varianty), s oboustranným hrozníčkem (2 varianty), se zdobeným spodním obloukem (2 varianty) a se zdobením i na horním oblouku.

Pokud jde o samotné hrozníčky hovoří o šesti typech: 1) s klasovitým hrozníčkem + typ Trilje (8-10, 8-15, 8-21, 8-12, pracovní název, vyobrazení je na tab. 33 a nikoliv na tab. 28, kloní se k dataci hrobu do závěru 8. stol., jakkoliv časové vročení horizontu Biskupija-Crkvina není dodnes jednotné), výskyt těchto exemplářů na nekropolích jižní Moravy po roce 800 je snad přijatelný, je však otázkou, kdy se na Pohansku začíná skutečně pohřbívat? 2) se 4 granulkami (8-2; tedy v počtu 1 až 4), jež vychází s avarského kulturního milieu, souhlasí s datováním Z. Měřínského, když dobu max. výskytu klade od závěru 8. do pol. 9. stol., nepochybně však přežívají hluboko do jeho 2. půle; 3) typ s prodlouženým hrozníčkem (8-3, 8-4), tj. takový, jehož hrozníček je tvořen ze dvou nebo více řad tří granulek, na vrcholu ukončených jednou granulí, převládají spíše na venkovských pohřebištích, k dataci se autorka exaktněji nevyslovila; 4) s dvoukónickým hrozníčkem (8-6, 8-7), vyčleňuje ještě variantu II, datace do 1. pol. 9. věku, v souvislosti s hrobem 122/51 zmiňuje i Galuškovo hodnocení z r. 2013; 5) s oboustranným hrozníčkem ze 4 granulí (8-8, 8-9), jen sporadický výskyt, zejména na základě analogií se přiřklání k datování do průběhu 1. půle 9. stol.

Závěrem konstatuje, že klasovitý hrozníček je kombinován s ostatními typy hroz. náušnic jen velmi zřídka, když se naopak váže zvláště na bubínkovité a košíčkovité formy (starší vrstva šperků); další typy hroz. náušnic již vytvářejí vzájemné kombinace, avšak nejsou zase nalézány v kontextu s výše zmíněnými bubínkovitými a košíčkovitými formami; celkem správně předpokládá, že počátky staroměstského pohřebiště je třeba hledat v jeho severní části, odkud se postupně rozšiřovalo do dalších směrů; důraz klade zejména na hrob 282/49; tu ovšem musíme poukázat na skutečnost (viz Galuška 2013, 225-227), že hrob byl druhotně otevřen a čtyři zlaté košíčkovité náušnice ve váčku uloženy až dodatečně; absence či naopak přítomnost rozličných typů hrozníčkovitých náušnic v hrobových celcích (+ jejich kombinovatelnost) vyvolává řadu otázek, týkajících se jejich charakteristiky, sociálního, geografického a chronologického kontextu, možného etnického významu apod.

Co se týká náušnic zdobených na horním oblouku, uvádí tři varianty a konstatuje výskyt v Karpatské kotlině již v 7. - 8. stol.; v tomto případě lze akceptovat autorčin posun v dataci exemplářů z jižní Moravy a jz. Slovenska do závěru 8. počátku 9. stol., kdy se s výjimkou modifikovaných bubínkovitých kusů vytrácejí z hrobového inventáře.

Lunicovité náušnice: a) s řetízky – s přihlédnutím k situaci ve St. Městě poukazuje na možnost jejich časného výskytu, avšak nevyklučuje jejich dataci (Špitálky) ani do průběhu 2. půle 9. věku; b) s bubínky – vyskytly se jen Na valech a sadské výšině, stejně jako c) formované z filigránu a mající stejný chronologický záběr (v případě hrobu 193/51 zmíněn Galuška 2013); d) s pyramidkami – starší horizont pochovávání; e) s vnitřní lunicí a hrozníčkem, případně s bodlinatou výzdobou, přičemž bodlinatý hrozníček je řazen do starší fáze pohřbů.

Sloupečkovité náušnice: a) s granulovaným sloupečkem; b) s prolamovaným sloupečkem – obě varianty spojuje se starším horizontem pohřbívání (před pol. 9. věku); c) s plechovým sloupečkem – 3 modifikace; výskyt uvedeného typu náušnic je v mladším období více či méně pouze sporadický, a to pouze v případě exemplářů s plechovým sloupečkem.

Bubínkovité náušnice: se 4 (tři varianty), 3 a 7 bubínky (tu zmiňuje i Galušku 2013, který se kloní k dataci do staršího velkomoravského horizontu, hrob 151/50 ?, špatná citace); náušnice se 7 bubínky snad

vychází z variant zdobených tímto způsobem na horním oblouku (opět Galuška 2013, 247 v souvislosti s datací hrobů 215/49 a 253/49); naznačený vývoj o postupném nástupu jednotlivých variant bubínkovitých náušnic se zdá být přijatelný a podporuje tak starší úvahy V. Hrubého.

Košičkovité náušnice: kloní se v souladu se Š. Ungermanem a L. Galuškou k dataci hlouběji do 9. stol., avšak připouští, že uvedený typ přecházel i do mladšího horizontu.

Poměrně významná pasáž je věnována také gombíkům. V ní autorka rezumuje vývoj dosavadních názorů na klasifikaci tohoto druhu šperku a sama pracuje s těmi vybranými typy, jež jsou známy z vícero hrobových celků a objevily se v kombinaci s ostatními šperky. Jsou to: a) gombíky s tepanými spirálami (14-1), známé pouze ze St. Města, dále b) tykvovité gombíky (14-19), nazývané také hladké s vertikálně žebrovaným povrchem anebo melounovité (k názorům také Košta, Kavánová, Kouřil), oba typy se nejpravděpodobněji objevují kolem pol. 9. stol.; c) relativně časté stříbrné gombíky zdobené na celém povrchu granulací (14-3), kladené H. Ch. spíše do závěru velkomoravského období; d) dvouplášťové gombíky, směřované opět spíše do závěrečného horizontu a konečně e) stříbrné gombíky s pukličkami, u nichž datace kolísá, avšak jejich výskyt je taktéž možný i v koncové fázi velkomoravské periody.

Komparací s dalšími chronologicky relevantními okrasami dospívá poté autorka k závěru, že spirálovité gombíky je možno přiřadit ke starší etapě pohřbívání Na valách, tykvovité tvary pak spadají do nejstarší fáze ženského honosného šperku společně s náušnicemi zdobenými na horním oblouku a ostruhami typu I B. Pokud jde o stříbrné cele granulované gombíky, pokládá je sice rovněž za poměrně časně (?), avšak připouští jejich přežívání i v mladším období. Co se týká dvouplášťových a puklicovitých gombíků (v hrobě č. 505 u trojlodní baziliky společný výskyt), souvisejí již s tzv. novou vlnou šperku, puklicovité jsou však zaznamenány i v mladších pohřbech.

V následném exkurzu pojednává o gombících oválného tvaru sestavených ze dvou vertikálně spojovaných polovin, kterým dává označení typ Skalica a přisuzuje jim relativně vyšší stáří, tj. konec 8. a první desetiletí 9. stol. Dává je do souvislosti s gombíky zdobenými na povrchu filigránovými kroužky (Boleradice, Mikulčice), které taktéž, na základě společného výskytu, klade do stejného časového horizontu. S touto datací se ovšem „svezly“ i menší kulovité gombíky z některých hrobů Na valách (např. 138/51, 244/51 a další), opatřené na povrchu těsně vedle sebe posazenými filigránovými kroužky. Dle našeho názoru však jde o jiný typ gombíků, které jsou sice tímto způsobem zdobeny, avšak jinak konstruovány, jsou poměrně malé a jednoznačně vystupují v celcích hlásících se až do závěrečného horizontu. Svědčí o tom kupř. jejich výskyt společně s malými skleněnými gombíky, drátkovou záušnicí s esovitou klíčkou, velkým zeleným kuželovitým korálem, vyspělou nádobou se značkou (Olomouc-Slavonín, hrob 108) anebo přítomnost mladého doprovodného inventáře – olovené knoflíky, malé nezdobené bronzové gombíky s drátěným ouškem etc. – v hrobě č. 10 od 8. kostela v Mikulčicích apod. S tím souvisí i problematika skleněných gombíků, o nichž se H. Ch. domnívá, že se objevují poměrně brzy a udržují se po dlouhou dobu (nespecifikuje). Relativizuje časové vrocení tohoto typu okras do poslední třetiny 9. a počátku 10. stol. podle V. Hrubého a V. Turčana, což je však dle našeho mínění datace správná a přijatelná. U gombíků typu Skalica a gombíků s filigránovými kroužky vidí jistou souvislost s avarským kulturním okruhem, o řádek dále však již hovoří o silném ovlivnění z tohoto prostoru (?!).

Tepané gombíky s rytou výzdobou představují nejrozšířenější skupinu tohoto typu „šperku“. Autorka se zabývá způsobem jejich výroby, vycházejícím především z experimentálních postupů. Shrnuje názory na jejich datování od vysoké datace (2. pol. 9. – 1. pol. 10. stol.) až po postupnou změnu názorů na jejich časové zařazení do průběhu 1. půle 9. věku, respektive do závěru 8. či na přelom 8. a 9. stol. Podává charakteristiku a klasifikaci sledovaného typu se zřetelem na použitý materiál, výzdobný motiv i velikost; zajímavý je dílčí poznatek o závislosti výzdobného motivu (zejména palmety) na velikosti

gombíku. U variant zdobených pletencem bylo možné uvést i nález z Olomouce společně s páry stříbrných bubínkovitých a sloupečkovitých náušnic (Kouřil 2013). Dále konstatuje, že gombíky s rytou výzdobou se ve St. Městě vyskytly toliko v souborech s náušnicemi, jež byly, dle autorky, součástí tzv. nové vlny šperku; nejstaršími vzory jsou: motiv ptáčka, rozety, jednoduché palmy a pletence, pokud jde o ostruhy, nejčastěji se objevily ve společnosti typu I A. Závěrem poukazuje na možné ovlivnění výtvarné stránky gombíků zejména z východního prostředí a v intencích V. Hrubého se kloní k výrobě v domácích dílnách s přesahem až do 10. stol.; zde měla být zmíněna šperkařská dílna v poloze Na dvorku ve St. Městě s unikátním nálezem tzv. jamkovnice.

III. Důležitá pars je věnována vývoji kolekcí ženského honosného šperku. Z hlediska chronologického jsou hodnoceny sady (kolekce, soupravy) tradiční kombinační metodou s cílem vytvořit relativně-chronologickou sekvenci honosných ženských okras v prostoru jižní Moravy.

Kolekce 1: horizont Trilje-St. Město (?) – autorka znovu konstatuje, že sady náušnic zdobených na horním oblouku, kombinované s lunicovitými, zvláště pak s tykvovitými a stříbrnými granulovanými gombíky, tvoří nejstarší horizont honosného šperku; symptomatické je, že téměř všechny jsou vyrobeny ze zlata; k horizontu dále náleží mozaikové korály a korály s očky. Vyjadřuje přesvědčení, že náušnice zdobené na horním oblouku byly prostředkovány avarským kaganátem, když vycházejí z byzantských tradic. Připomeňme tu, že stále zůstává svým způsobem otevřená datace celků z Trilje anebo z lokality Nin-Ždrijac. (Pozn. – často se v jedné větě či odstavci hovoří o gombících i závěscích, což může být, zvláště pro méně informovaného čtenáře, poněkud zavádějící).

Kolekce 2: tzv. nová vlna šperku – zde klade důraz na hrozníčkovité náušnice s klasovitým hrozníčkem, jež jsou kombinovány s košíčkovitými, bubínkovitými anebo sloupečkovitými typy; doplňují je tepané gombíky s rytou výzdobou, přistupují dvouplášťové a stříbrné puklicovité tvary, když se nadále udržují stříbrné cele granulované exempláře. Z „nové vlny“ se poměrně brzy vytrácejí náušnice s prolamovaným sloupečkem, jako materiál se sice používá zlato, ale ve zvýšeném množství je již zastoupeno i stříbro.

Kolekce 3: obměna tzv. nové vlny šperku (třetí etapa) – mizí náušnice s bodlinatou výzdobou, vytrácejí se některé typy gombíků, stejně jako náušnice s prolamovaným i granulovaným sloupečkem, ale také dvouplášťové gombíky; na gombících přestává být používán animální a pletencový motiv, jejich průměr se zvětšuje, jako výchozí materiál jednoznačně převažuje stříbro.

V dalším textu je rozebrán známý depot z rumunského Raducaneni v kontextu vybraných nálezů z jihomoravských lokalit (k tématu naposledy také Rjabceva 2014) a hledány inspirační zdroje tzv. nové vlny šperku. Zde se poukazuje na možnost ovlivnění jak z východu (resp. z jihu), tak i z západu s tím, že otázka zůstává nadále otevřená. Domníváme se, že není třeba za každých okolností hledat inspiraci resp. místo zhotovení mimo jádro Velké Moravy, když v soulase se Š. Ungermanem je možné uvažovat o domácím (místním) původu honosného ženského šperku.

Výsledky a závěry: v tomto oddílu sumarizuje H. Ch. výše zmíněné poznatky, ale kupř. již dosti apodikticky tvrdí, že.....prostřednictvím franckých klenotníků vznikly sloupečkovité a košíčkovité náušnice a gombíky s rytou výzdobou... Zaobírá se vrstvou klenotníků, jejich postavením a sociálním stutusem, pokouší se o sociologický pohled na význam a užití šperku, když cituje zvláště práce G. Lipovetského, N. Eliase či G. Simmela. Vyzvedává roli Karolinské říše na „kultivaci“ gens v jejich okrajových zónách, rozebírá možnosti za jakých okolností a jakým způsobem se šperky dostaly ke svým držitelkám, otázku křesťanských symbolů na nich (cf. také Roganský), přičemž nevylučuje, že jde o dar při křtu atd. Aplikaci této možnosti na vybrané hroby z pohřebiště Na valách bych ovšem bral s velkou rezervou, existuje řada jiných a zřejmě i prozaičtějších výkladů.

Závěrečná pasáž rekapituluje vše, co bylo řečeno v předchozím textu. Mínění autorky, že mnohé poznatky jsou nové či téměř zcela převratné a jiné zase představují návrat ke starším úvahám a připomínkám, svědčí o jejím přesvědčení, že jí předložené analýzy a reflexe jsou správné. V této souvislosti tedy jen podotkneme, že je třeba přece jen vyčkat publikací dalších relevantních nekropolí, zejména pak pohřebiště od 3. mikulčického kostela, které mohou, samozřejmě nikoliv zcela absolutně, verifikovat, modifikovat či případně vyvrátit zde prezentované názory a tvrzení. Práce, pokud budou její podstatné pasáže publikovány, nepochybně jistě vyvolá, stejně jako předcházející autorčiny studie na dané téma, odezvu a diskurs v odborné veřejnosti.

Nicméně mohu konstatovat, že H. Chorvátová prokázala dobrou orientaci v dané problematice, podpořenou znalostí relevantní literatury vztahující se k tématu. Práce je psána vcelku přehledně a doplňuje ji kvalitně uspořádaná tabulková část. Splňuje tedy požadavky kladené na tento typ výstupu (disertace) a je možno ji doporučit k dalšímu řízení (obhajobě) s návrhem klasifikace – prospěla.

Doc. PhDr. Pavel Kouřil, CSc.

